

Баркарь У. Я.,*кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри німецької філології**Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*

МОВА Й КУЛЬТУРА У ВЗАЄМОДІЇ: ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті визначаються основні теоретичні підходи у вирішенні проблеми співвідношення мови й культури для вивчення основ і закономірностей міжкультурної комунікації.

Ключові слова: мова, культура, підхід, картина світу, гіпотеза Сепіра-Уорфа.

Постановка проблеми. Мова – це те, що лежить на поверхні буття людини в культурі, тому починаючи з XIX ст. (Я. Грімм, Р. Раск, В. Гумбольдт, О. Потебня) і до цього часу проблема взаємозв'язку, взаємодії мови й культури є однією з центральних у мовознавстві.

Останні дослідження в галузі мовознавства вказують на суттєвий перехід до антропоцентричної парадигми знань і вивчення мови з урахуванням позамовних, культурних факторів. Значна кількість робіт з проблем міжкультурної комунікації свідчить про різнобічність підходів різних шкіл та наукову дискусію, що й досі триває.

Мета статті – визначити основні теоретичні підходи у вирішенні проблеми співвідношення мови й культури для вивчення основ і закономірностей міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші спроби вирішення цієї проблеми спостерігаються у працях В. Гумбольдта [1], основні положення концепції якого можна звести до таких тверджень:

- 1) матеріальна й духовна культура втілюються у мові;
- 2) будь-яка культура національна, її національний характер виражається у мові шляхом особливого бачення світу, мова має специфічну для кожного народу внутрішню форму;
- 3) внутрішня форма мови – це вираження «народного духу», його культури;
- 4) мова є посередником між людиною і навколишнім світом.

Концепція В. Гумбольдта набула своєї ідентичності в роботі О. Потебні «Думка і мова», у роботах Ш. Баллі [2], Ж. Вандрієза, І. Бодуена де Куртене, Р. Якобсона [3] та інших дослідників.

Ідея про те, що мова й дійсність структурно подібні, висловлював ще Л. Єльмслев, засновник Копенгагенської школи структуралізму, який зазначав, що структура мови може бути прирівняна до структури дійсності й розцінюватися як її деформоване відображення. Як саме пов'язані мова, дійсність, культура?

На думку Є. Тарасова, мова включена в культуру, оскільки знак має матеріальний характер і є культурним предметом, у формі якого матеріалізуються мовна й комунікативна здатність людини, значення знака – це та-

кож культурне утворення, яке виникає тільки у процесі людської діяльності. Також і культура включена в мову, оскільки вся вона змодельована в тексті.

В. Маслова стверджує, що разом з тим взаємодію мови й культури необхідно досліджувати надзвичайно обережно, пам'ятаючи, що це різні семіотичні системи. Вона виділяє, проте, такі їх спільні риси:

1. Культура, як і мова, – це форма свідомості, що відображає світогляд людини.
2. Культура й мова існують у діалозі між собою.
3. Суб'єкт культури й мови – це завжди індивід або соціум, особистість або суспільство.
4. Нормативність – спільна для мови й культури риса.
5. Історизм – одна з істотних властивостей культури й мови.
6. Для мови й культури характерна антиномія «динаміка–статика» [4, с. 59–60].

Мова й культура взаємопов'язані в комунікативних процесах, онтогенезі (формуванні мовних здібностей людини), філогенезі (формуванні родової, суспільної людини). Розрізняють ці два явища так: 1) у мові як феномені переважає установка на масового адресата, тоді як у культурі ціниться елітарність; 2) хоча культура – знакова система (подібно до мови), але вона не здатна до самоорганізації; 3) мова й культура – це різні семіотичні системи.

Отже, культура не абсолютно ідентична мові, вони є, проте, структурно подібні.

Наразі у вирішенні проблеми співвідношення мови й культури визначилися кілька підходів.

Перший підхід розробили переважно вітчизняні філософи – С. Атановським, Г. Брутян, Є. Кукушкін, Є. Маркарян. Суть цього підходу в такому: взаємозв'язок мови й культури є рухом в один бік; оскільки мова відображає дійсність, а культура є невіддільним компонентом цієї дійсності, з якою зіштовхується людина, то й мова – просто відображення культури.

Змінюється дійсність, змінюються й культурно-національні стереотипи, змінюється й сама мова. Одна зі спроб відповісти на питання про вплив окремих фрагментів (чи сфер) культури на функціонування мови сформувалася у функціональну стилістику Празької школи й сучасну соціолінгвістику.

Отже, якщо вплив культури на мову цілком очевидний (саме так він вивчається в першому підході), то питання про зворотній вплив мови на культуру залишається поки що відкритим. Воно визначає сутність другого підходу до проблеми співвідношення мови й культури.

Кращі мовознавці XIX ст. (В. Гумбольдт, О. Потебня) розуміли мову як духовну силу. Мова – таке навколишнє

середовище, поза яким і без участі якого ми жити не можемо. Як писав В. Гумбольдт, мова – це «світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [1]. Отже, як середовище нашого життя мова не існує поза нами як об'єктивне утворення, вона перебуває в нас самих, у нашій свідомості, нашій пам'яті; вона змінює свої обриси з кожним порухом думки, з кожною новою соціально-культурною роллю.

У межах другого підходу цю проблему досліджували школа Е. Сепіра та Б. Уорфа, різні школи неогумбольдтіанців, що розробляли так звану гіпотезу лінгвістичної відносності. В основі цієї гіпотези лежить переконання, що люди бачать світ по-різному – крізь призму своєї рідної мови. Але якщо кожна мова відображає дійсність характерним лише їй способом, то, відповідно, вони відрізняються своїми «мовними картинками світу».

У гіпотезі Сепіра-Уорфа виділяються такі основні положення:

1. Мова зумовлює спосіб мислення народу, що нею розмовляє.

2. Спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять суб'єкти процесу пізнання.

«Ми розчленовуємо природу в напрямі, підказаному нашою мовою. Ми виділяємо у світі явища ті чи інші категорії або типи зовсім не тому, що вони самоочевидні, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає: переважно мовною системою, що зберігається в нашій свідомості. Ми розчленовуємо світ, організовуємо його в поняття й поділяємо значення так, а не інакше, в основному тому, що ми – учасники угоди, яка передбачає подібну систематизацію. Ця угода має силу для певного мовного колективу й закріплена в системі моделей нашої мови» [5, с. 174].

Ця гіпотеза була підтримана й розроблялася далі у працях Л. Вейсбергера, у його концепції мова як «проміжний світ», що перебуває між об'єктивною дійсністю і свідомістю. Мова діє в усіх галузях духовного життя як творча сила.

У дослідженнях деяких авторів гіпотеза лінгвістичної відносності набула сучасного актуального значення. Передусім – у роботах Д. Олфорда, Дж. Керрола, Д. Хаймса та інших авторів, у яких концепція Сепіра-Уорфа істотно доповнена. Так, Д. Хаймс увів ще один принцип функціональної відносності мов, за яким між мовами існує відмінність у характері їх комунікативних функцій.

Однак слід зазначити, що є роботи, де гіпотеза лінгвістичної відносності зазнає різкої критики. Так, Б. Серебренніков аргументує своє ставлення до цієї гіпотези такими положеннями:

1. Джерелом понять є предмети і явища навколишнього світу; будь-яка мова у своїй генезі – результат відображення людиною навколишнього світу, а не самодостатня сила, що створює світ.

2. Мова пристосована значною мірою до особливостей фізіологічної організації людини, але ці особливості виникли в результаті тривалого пристосування живого організму до навколишнього світу.

3. Неоднакове членування зовнішньомовного простору виникає в період первинної номінації; усе пояснюється неоднаковістю асоціацій і відмінностями мовного матеріалу, що зберігся від попередніх епох.

Негативну оцінку гіпотезі Сепіра-Уорфа дають також Д. Додд, Г. Колшанський, Р. Уайт, Р. Фрумкіна, Е. Холлштейн.

Отже, гіпотеза лінгвістичної відносності оцінюється сучасними вченими неоднозначно. Проте до неї звертаються всі дослідники, що серйозно займаються проблемою взаємодії мови й культури, мови й мислення, оскільки саме за допомогою цієї гіпотези можуть бути осмислені такі факти мови, які важко пояснити яким-небудь іншим способом.

Представники третього підходу до проблеми взаємозв'язку мови й культури стверджують, що мова – факт культури, оскільки:

– мова є складовою культури, яку ми успадковуємо від наших предків;

– мова є основним інструментом, за допомогою якого ми засвоюємо культуру;

– мова є найважливішим з усіх явищ культури, адже якщо ми хочемо зрозуміти сутність культури – науку, релігію, літературу, то мусимо розглядати ці явища як коди, що формуються подібно до мови, оскільки природна мова має найкраще розроблену модель. Тому концептуальне осмислення культури може бути здійснене тільки за допомогою природної мови [6].

Отже, мова – складова культури і її знаряддя, це дійсність нашого духу, обличчя культури; вона виражає специфічні риси національної ментальності.

Як відзначив К. Леві-Строс, мова є водночас і продуктом культури, і її важливою складовою, й умовою існування культури. Більше того, мова – це специфічний спосіб існування культури, фактор формування культурних кодів.

Відношення між мовою і культурою можуть розглядатися як відношення частини й цілого. Мова може сприйматися як компонент культури і як знаряддя культури. Однак мова водночас автономна стосовно культури загалом і може розглядатися як незалежна, автономна семіотична система.

За концепцією В. Маслової, оскільки кожен носій мови водночас є і носієм культури, то мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і слугують засобом репрезентації основних установок культури. Саме тому мова здатна відображати культурно-національну ментальність її носіїв.

Так, у кожній культурі є свої ключові слова, наприклад, для німців «увага, порядок, точність». Для того щоб визнати те чи інше слово концептом, ключовим словом культури, необхідно, щоб воно було загальноживаним, частотним, у складі фразеологізмів тощо.

Мовні норми співвідносяться з установками культури, які, щоправда, не настільки облігаторні, як норми мови: за носієм культури залишається право на більш широкий вибір [7].

Отже, культура живе і розвивається у «мовній оболонці». Якщо примітивні культури були «речовими», то сучасні стають все більшою мірою вербальними. Мова обслуговує культуру, але не визначає її. Мова здатна створювати вербальні ілюзії, які підмінюють собою реальність. Вербальні ілюзії відіграють значну роль у створенні соціальних стереотипів, наприклад, національних стереотипів «німці», «чукчі», «молдавани», які формують національні забобони. У людському розумінні вкорінюються сло-

весні штампи, які забарвлюють світ у необхідний колір: «світле майбутнє», «велика непорушна дружба народів» тощо. Нездарма керівники тоталітарних держав виявляли особливу увагу до мови: боротьба Леніна за «очищення» мови, стаття Сталіна про мову, боротьба Брежнєва із «зраженням» мови іноземною лексикою тощо.

Кожна мова по-своєму членує світ, тобто має свій спосіб концептуалізації, а саме: кожна мова має особливу картину світу, і мовна особистість мусить організувати зміст висловлювання відповідно до цієї картини. І в цьому виявляється специфічно людське сприйняття світу, зафіксоване в мові.

Мова є важливим способом формування та існування знань людини про світ. Відображаючи у процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує у слові результати пізнання. Сукупність цих знань, закріплених у мовній формі, є тим, що в різних концепціях називається то як «мовний проміжний світ», то як «мовна репрезентація світу», то як «мовна модель світу», то як «мовна картина світу» [7].

Поняття картини світу будується на вивченні уявлень людини про світ. Якщо світ – це людина й середовище в їх взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про середовище й людину. Отже, представники когнітивної лінгвістики справедливо стверджують, що наша концептуальна система відображена у вигляді мовної картини досвіду й безпосередньо пов'язана з ним.

Оскільки пізнання світу людиною не відбувається без помилок, її концептуальна картина світу постійно змінюється, тоді як мовна картина світу ще довгий час зберігає сліди цих помилок. Так, використовуючи фразеологізм «воспарить душой», людина не усвідомлює, що цей мовний засіб пов'язаний з архаїчними уявленнями про наявність усередині людини животворної субстанції – душі, яку в міфологічній картині світу вимальовували у вигляді пари, що могла залишати тіло й переміщуватися до небес [8].

Мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу, вона задає норми поведінки людини у світі. Кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й концептуалізації світу. Виражені в ній значення складаються в єдину систему поглядів, своєрідну колективну філософію, яка нав'язується як обов'язкова всім носіям мови.

Висновки. Отже, роль мови полягає не тільки в передачі повідомлення, а й насамперед у внутрішній орга-

нізації цього повідомлення. Виникають, так би мовити, закріплені у мові знання про світ, куди обов'язково входить національно-культурний досвід конкретної мовної спільноти. Формується світ носіїв цієї мови, тобто мовна картина світу як сукупність знань про світ, закріплених у лексиці, фразеології, граматиці.

Література:

1. Humboldt W. Gesammelte Werke : In 7 Bänden / Wilhelm von Humboldt. – Berlin : G. Reimer, 1841. – 1852.
2. Bally C. Le langage et la vie / Charles Bally. – Geneve : Librairie Droz, 1965. – 164 p.
3. Якобсон Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 460 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 174.
6. Малигіна М. Культура і мова. Співіснування чи взаємопроникнення? / М. Малигіна // Іноз. мови в навч. закладах. – 2003. – № 1. – С. 31–33.
7. Осипов П.І. Проблеми міжкультурної комунікації в контексті теорії та практики навчання / П.І. Осипов // Тези до міжвузівської конференції. – Миколаїв, 1999. – С. 207–209.
8. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и культура / Н.Ф. Алефиренко // Язык и культура. Вторая международная конференция : тезисы. – Ч. I. – Киев, 1993. – С. 67–68.

Баркар У. Я. Язык и культура во взаимодействии: подходы к решению проблемы

Аннотация. В статье определяются основные теоретические подходы в решении проблемы соотношения языка и культуры для изучения основ и закономерностей межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: язык, культура, подход, картина мира, гипотеза Сепира-Уорфа.

Barkar U. Language and culture in interaction: methods of approaching the subject

Summary. The article deals with the main theoretical approaches to the problem of interaction between the language and the culture for studying the bases and regularities of the intercultural communication.

Key words: language, culture, approach, picture of the world, Sapir-Whorf hypothesis.